

Doucha sílu svého ducha a onu podivuhodnou železnou vytrvalost, ve které neměl sobě rovně; neboť naučil se velmi pracně psátí levicí, od kteréž doby jeho písmo nabylo rázu zcela nového, úplně zřetelného, ano kalligrafického. Jak zvolna mu to z počátku šlo, o tom vydávají svědectví některé přátelské dopisy jeho z té doby, ve kterých žalostně na to nařiká, kterak list svůj psal několik dní, nežli jej dokončil.

On sám přičítal tuto novou chorobu svou té okolnosti, že „tak mnoho psal bez podepření pravice: celé spisy tužkou na lůžku nemoci, celé sbírky národních písní atd., chodě po celé dni mezi lidem při jeho práci — za dlouhá léta se to pak na nešťastném těle shledá.“ Lékaři poslali jej do lázni, nejprve do Františkových, kde r. 1859 delší čas meškal bez prospěchu,¹⁾ následujícího roku do Teplice. Z Teplice psal dne 12. června 1860 příteli Vřátkovi: „I zde to opět jen zkouška; řekl mi lékař přímo, že po dvacet let jeho zde trvání jen *dva* podobné případy vyhojiti se mu podařilo. Jsem zde tři neděle, a vidím, žel! že sotva budu *třetí* šťastný.“ A skutečně nebyl — neduh jeho stal se nezhojitelným.

Kdož by se divil muži povahy tak citlivé a nedůtklivé jako byla Douchova, jestliže takovými útrapami stíhán ještě častěji, než dříve měl ve zvyku, dával výraz bolestným citům svým a v dopisy ku přátelům vléval žalostné stesky na svůj politování hodný stav a tím srdci svému polehčoval. Ale mýlil by se, kdo by se domníval, že v těchto stescích jevila se nějaká nevrlost nad osudem svým; Doucha trpěl jako pravý mudrc a křesťan. „Mimo přesvědčení,“ píše ve zmíněném listě k Vřátkovi, „že neštěstí nám dáno, abychom nezapomínali, co jsme, utěšivám se účastenstvím upřímných srdcí, jako jest Vaše.“ (Dokončení.)

Kapitola z prstonárodní geografie

a ethnografie moravské.

Napsal

František Bartoš.

meno Morava, jímž vědecká geografie celou korunní zemi označuje, mezi lidem moravským jest významu mnohem užšího. Z hornatých krajin moravských, od Uh. Brodu, od Vsetína, od Příbora i od Žďára chodí lid „na Moravu“, rozuměje tím krajinu podél řeky Moravy, moravskou rovinu, zvláště tak řečenou Hanou. V Borové nad Ostravicí žena, s níž jsem se dal do řeči, ani nevěděla, jeli její rodná dědinka ve Slezsku čili na Moravě; jí z vlastenské geografie jen tolik bylo známo, že Borovjané pod faru patří do St. Hamer a pod okres do Frýdka.

¹⁾ Ve Františkových Lázních seznámil se s Upsalským profesorem theologie Torénem, s kterým četl švédsky, zanášaje se zámyslem přeložiti vyhlášené Tegnerovo epos Frithiofsaga. Ukázku překladu toho viz v Osvětě 1877, str. 929—939.

Temná jakási paměť bývalé říše velkomoravské zachovala se posud v lidu, an část země Moravské na levém břehu Moravy pokládá za příslušnou po právu k Uhrám jakožto „dvanáctu stolicí.“

Ani ovšem o společnou orografii a hydrografii lid se hrubě nestará. Jedna a táž říčka na př. jmenuje se v Bobrově „Novoměstská“, ve Skrejích „Bobrůvka“, u Tišnova „Loučka“, jakož na Kyjovsku téměř potoku ve Vlkostě říkají „Stupava“, ve Skoronících „Potáček“, v Miloticích „Žvodnica“.

Hlavní kmenové, v něž obyvatelstvo moravské se dělí, jsou Hanáci, Slováci, Valaši, Laši a Češi, ale ani tato jména nejsou ustálena. Slovákům na Podluží nejbližší sousedé na sever, Bilovjané, Žižkovjané a j. jsou „Hanáky“ pro některé odchylky krojové a dialektické, jako že říkají „hodnej“ člověk, „dobrý“ pivo a p., kdežto zase „praví“ Hanáci totéž obyvatelstvo pro jiné zvláštnosti Slováky zovou. Na Kyjovsku takovými svým sousedům, kteří krojem a nářečím ani Slováky ani Hanáky nejsou, říkají „Přetrženci.“

Mimo to jenom Hanáci a někteří Slováci a Valaši sami sebe svým jménem kmenovým jmenují, kdežto jiní sebe k žádnému kmeni nepočítají. Tážemeli se jich, jsouli Slováci či Valaši, odpovědí nám třeba: „My jsme z naší dědiny.“

V severovýchodním cípě Moravy, vtěsnaném mezi obojím knížetstvím slezským, mluví se nářečím, jež jest jaksi přechodním mezi řečí českou a polskou. Podstatné znaky toho nářečí jsou: přízvuk polský, nedostatek dlouhých slabik, změkčené slabiky *ně, dě, tě* (tětka, co to nĕsetĕ?), lokál jedn. sklonění náměstkového a složeného rovný instrumentálu (o nim, o ěim, o tym dobrým chlapĕ) a podél hranic slezských šepavé hlásky *ć, ś, ź* (ćela = tele, śila, źima). Obyvatelstvo tímto nářečím mluvící slove *Laši*, ale lid sám sebe nikde tak nejmenuje, nýbrž své, třeba nejbližší sousedy. Tak v Kozlovicích u Frenštáta pravili mi: „My sme su v Kozlovic Valaši, v Rychaltic už není su Valaši, su Laši,“ ač v Rychalticích právě tak se mluví jako v Kozlovicích. Ale v Rychalticích taktéž se k Lachům neznali, nýbrž odkazovali mě k Brušperku, odtud zase ke Frýdku, až sem se dostal mezi polské Slezany v Těšínsku, kde však tolikéž Lachů nebylo, nýbrž „Szlazacy“ nebo „Polacy.“

Lid v okolí Žďárském staví se jaksi do prostřed mezi „Moravce“ a Čechy, nehlásí se ani k těm ani k oněm a název „Horáků“ pokládá jako za přezdívku: „Dyž sme přišli ,na Moravu“ — pravili mi — „Moravci“ říkali: to sou ,Horáci.“

Nebylo tedy a není namnoze posud v lidu moravském jasného vědomí ani o geografické souvislosti vlasti moravské, ani o národní neb aspoň kmenové příbuznosti. Do roku 1849 všecek život politický a veřejný vůbec soustřeďoval se v obvodu bývalých panství; vlastními krajany byli lidu obyvatelé téhož pánství. Na robotě scházel se tu lid všech příslušných osad říkajíc denně; ustavičným stykem splývali tu znenáhla i obyvatelé původně třeba poněkud různorodí jednotným krojem a nářečím v menší kmenový celek. Tuto spodobující moc bývalých panství pozorovati posud v některých osadách moravských, zvláště takových, jež mezi dvoje sousední panství rozděleny byly. Tak vesnice

Vranová na Kunštátsku z polovice slušela pod panství i pod faru do Křetína, z polovice do Letovic; do školy všechny děti chodily do Křetína. A posud říká se tam „na Křecké“ a „na Letovské straně,“ a posud drží se tu na obou stranách různé nářečí bývalých dvou panství Křeckého (budu, ryby) a Letovského (bodo, rebe).

Vedle tohoto širšího bylo však ještě užší krajanství, kteréž nevykračovalo z hranic rodné dědiny, ano, byli tam poněkud rozlehlejší, lišilo se i tu ještě *Hořansko* a *Dolansko* neboli horní a dolní konec dědiny. Člověk přespolní jest už našemu lidu cizincem.

Rozdílu krojových a dialektických i všelikých-jiných zvláštností sebe nepatrnějších nejbližší sousedé okem velmi bystrým postřehovali, vymýšlejice odtud oněm „přespolním“ divná a jinačí jména, jichž bychom marně hledali v našich vlastivědách. Tak Slováci na Uh. Brodsku a Uh. Hradištsku nosí haleny se širokým límcem v zadu. Tomuto límci sousedé, kteří ho na haleně nenosí, říkají „cimbál“ a takovým halenářům *cimbalisté*. Ale v některých osadách na Uh. Brodsku tyto cimbalý ozdobeny jsou černými štrápci, i přezdívali zase ostatní cimbalisté majetníkům těchto ozdobených halen *Štrápkari*. Hanáci a Doláci, kteří nosí v týle dlouhé vlasy, tak řečené gracky nebo smrděnky slovou odtud svým sousedům *Grackari* nebo *Smrděnkari*.

Nejvíce však takových ethnografických přezdívek utvořeno ze zvláštností dialektických. V Bystrci u Brna vyslovují za *y* zvláštní, úzké *è* (rĕbě = ryby). V sousedním Žebětíně toto *e* vyslovují ze široka (rĕbě); odtud onino těmto přezdívali „Žeběcky rĕběčkĕ.“ Brušperáci Mistečanům říkají *Močkari*, poněvadž vyslovujíce vůbec dlouhé české *á* jako *o* za máčka říkají močka. V městečku Dřevohosticích bydlejí *Zitráci*, protože za „zĕtra“ svých sousedů v dědinách „po pansku“ vyslovují „zitra.“ Z téže příčiny Drahotoušané svým sousedům slovou *Grýcari*, že za jejich „grĕcary“ mají „grýcary.“ Jací to podivní národové: *Potomáci*, *Kedáci*, *Bajáci*, *Lecovjané!* Ti všichni dostali svá jména od sousedů dle zvláštních spojek, jichž v nářečí svém užívají: *potomá = potom* (v Polešovicích), *ked = když* (na Podluží), *bai = i* (v Příboře), *leci = jestli* (v Mořkově u Jičina).

Mimo to ještě všelijaké jiné zvláštnosti zavdaly všetečným sousedům vítanou příležitost k rozmanitým přezdívkám. Tak v okolí Kojetském bydlí hanácký kmen *Fabinů*, v Záhoří na východ od Lipníka *Ančáků*, poněvadž onde velmi oblíbeno je jméno Fabián, tuto Anča. V dědinách v okolí Brněnském sprostějším buchtám říkají „bacóche“, a poněvadž tyto bacóche donášejí dělníkům do továren Brněnských, přezdíval se jim tu bacocháři. Kolem Křetína jest mnoho ptáčníků, kteří lákají ptáky do tenat hlasem „štují, štují“; odtud se jim dostalo jména *Štulků*. V Těšanech na Brněnsku bydlí *Jadani*, v sousedních Moutnicích *Ratáci*, poněvadž zpívačice vyplňují si neznámá slova písně onino hlaholem „jadaná“, tito „ratará“. V Horákově u Lišné, co dobrého a vynikajícího, to všecko je „samec“. I o sobě Horákovští říkají: „Me sme samci,“ a postavivše si kdysi nový dřevěný kříž, chlubil se, nyní že mají „samca“. Tu ovšem i ochotní sousedé čestného názvu samců jim ponechali.

Tyto rozdíly a rozmanité zvláštnosti zavdaly příčinu k sousedskému antagonismu, způsobu ovšem krotkého a nevinného, a byly vždy bdělému a čilému humoru lidu vítanou příležitostí ku vzájemnému škádlení.

Za dob patrimoniálních nebylo stejno, které a jaké vrchnosti kdo poddán byl; větší důstojnosti pánovou byli hrdi i jeho poddaní. Tak Pavlovští a Moričtí na Kojetsku chlubilí se proti svým sousedům Dřínovským: „Co ve, žebráci? Me sme z princovyho (Metternichova) panství!“ A jak se pyšnil teprve ti, kdož byli z panství císařského! Ať se jenom opovážil mladík ze sousedního panství, třeba knížecího, přijít k nim za nevěstou!

Nejvíce ovšem bijí v oči rozdíly krojové. Kdo se přesídlil jinam, tomu bylo již napřed opatřiti si kroj svých nastávajících krajanů, nechtěli svým domácím krojem zrovna vyzývati nechť k nezvanému vetřelci. Na Novou Dědinu u Kvasic, v níž bydlejí Slováci, v letech dvacátých přistěhoval se jakýsi Kubíček z Těšan v hanáckých baňách (červených koženkách). Nedali mu jich nositi, i bylo mu zaplatiti bečku piva, „za to právo, aby je směl dodrati.“

Šardičanky na Kyjovsku zdobí své šaty, zvláště zástěrky, pestrým vyšíváním. To není po chuti střízlivějším v té věci sousedům Hovoranským. Aby to však za výtku stálo, přibásnili Šardičankám k vyšívání i mravní vadu; neboť prý

Šardičanka vyšívána,
nechce kopat vinohrada,
vinohrada ani sádku,
enom pořáď leží v chládku!

Jazyk spisovný moravský lid zná všude alespoň z kostela a z modliteb, mladší generace ovšem už i ze školy, a chová jej v šetrné úctě. Člověku vzdělanému, knězi, učiteli, pokládalo by se za zlé, mluvíli by ve svém úřadě nářečím třeba domácím; jakmile však Čech začne mluvit českým nářečím, jest právě tak na posměch, jako každý jiný, kdo mluví dialektem cizím („zlatej pán“). Mluvíli by však domácí člověk se svými spoluobčany „dle písma“, panštil by se. „Dyby řek: poď sem“ (m. ,hev“),“ pravili mi ve Slezsku, „to ho po celým svěče obnesu.“ I toužila na to žena ze Starých Hamer, že „už i ti učitelé ty jazyky obracuju a skrucuju. Prvej povědovali ,bul‘ a včil ,byl‘.“ Jest prý ovšem „co dědina, to ináč řeč, ale tu je nejspravedlivější při Starých Hamrach.“

Lid zná velmi dobře dialektické uchýlky dědin sousedních, vtěsnává je v posměšné věty a veršiky, jimiž pak se sousedé navzájem škádli-vají. Tak diví se Slovák i Valach Hanákovi, že „celý deň v rukavicách ,šil‘ (= šel), a ešče mu za pahnozy zašlo.“ Čuháci Věrovští posmívají se svým sousedům Dubským, že zaměňují *u* v *o*: „Aha, ve ste z Dobo, co tam roztahojó hobo!“ Neníť ani na Hané jedno toliko nářečí, jest jich tam nejméně patero dosti odchodných od sebe. Jmenovitě liší se velmi nápadně řeč celého pruhu dědin na Olomucku od Týnce až po Smržice dlouhým *ú* a *ý* (za han. *ó* a *é*) od nářečí dědin okol-

ních: „Odkad ste?“ „Z Týnce.“ „Kde děte?“ „Do Holoméca.“ „Co tam nesete v košo?“ „Výca.“

Kdesi u Konice prý „hovázale Hancikrysta ho hocha ho potynke, a von se jim hotrhla a hotekh.“ Tak smějí se zase Hanáci svým sousedům Horákům z příděchu *h*, jehož oni nemají.

Rudikovským na Velkomeziřícku nelíbí se zase spojka ,hešl‘ sousedů Hodovských za jejich ,ešl‘ (jestli), i složili celou písničku na toto hodovské ,hešl‘:

Hešl só te hroške zraly,
hešl na ně pudeme,
hešl se jich natrháme,
hešl se jich najíme?

Jedlané na Zábřežsku svým sousedům koncové slabiky příliš prodlužují: „Kde pak ste byli? V Jedlí. Co pak ste tam jedlí? Polívku a knedlí.“

U Napajedel jest dědina Alenkovice, zcela osamělá mezi okolními sousedy, s obyvatelstvem uhersko-slovenským, které posud za moravské ř vyslovuje *r*. Slova s takovým *r* nejbližší sousedé jihozápadní složili si v toto posměšné pořekadlo: „Přidte k nám, kmotříčku! Šak k nám treftíte: je před naším orech chrapák a strešna krupaňa, tri schodky ke dverom a nade dverama vyrezávaná krepelka.“

Na bývalém panství Keleckém mezi okolními Valachy osazeno jest obyvatelstvo s nářečím zvláštním, jež nejen *ý* a *ú* rozvádí v *ej* a *ou*, jako čeština, nýbrž i *i* a *ú*. Odtud smějí se jim sousední Valaši: „Šestadvacet kominou, všecky věci pominou.“ „Běžel bejk přes přejkopy, za ním psejk sebou smejk přes křejb.“ A divnou náhodou s tímž skoro nářečím shledáváme se na pravém břehu Moravy na Uh. Hradištsku mezi čirými Slováky. Tu zpívají Pisečanky sousedním Polešovjankám: „A co se to šoustá po tom javořou? Šohajkovy koně vody hledajou.“

„Hodslavjané na kopěčku lejú vodu do hrněčku.“ Vyslovujet se v rodišti Palackého *e* v obou těchto slovech zdlouha, kdežto sousedé mají kopeček a hrneček. Mimo to v Hodslavicích „obalují“, vyslovujíce *u* za valašské *l*: „Sestro miúá, kúpiua sem za dva groše mydua a za dva másua. Háďaj, co sem daua?“ „Štyry groše.“ „Zhodua si!“

„Vy štrykujete už patu?“ divila se Valaška Lašce. Ta však odvětila: „O ni, děprem druhu.“ Neboť ,pata‘ jest Lachům, nerozlišujícím kvantity, tolik co ,pátá‘ (punčocha), paté však Laši říkají ,pjata‘. Ještě více diví se Mistečané Frydečanům, že dávají koňům ,syna‘ (= sena). Ti totiž za každé *en* a *en* vyslovují *in* a *yn*, jakož i v nářečí jejich *ám*, *om*, *on* zní jako *um*, *un*: „Valinto, daj kuňovi syna, poječumy na kumediui!“

Na Dačicku sousedé smějí se navzájem ze slabik přehlasovaných a nepřehlasovaných: „Mamo, naša sviňa padla do louže!“ a: „Žeň kozi na mezi.“

Někdy takové posměšky z uchýlek dialektických nezůstávají bez účinku. Žalkovjané na Kroměřížsku vzdávají se proto svého ,volamy, chodímy‘, a jsouce po vůli svým sousedům, říkají ,voláme, chodíme‘.

O nářečí kmenů vzdálenějších pro řidší s nimi styky vyskytují se druhdy jenom jakési mytické představy. V posměšných anekdotách o nich řeč překrucuje se pak hodně „do ciza.“ Po silnici na Novoměstsku prý kdysi jel Slovák. Ztrativ z vozu část nákladu, vrátil se i ptal se na potkání člověka domácího, nenašelli „měch praskáčem“ zavázaný, v němž byl „břeščák a dřevolezka.“ Horák na to: že takového nic nenašel, ale ovšem pytel zavázaný bičem, a v něm že byl zajíc s veverkou. „To není moje,“ pravil prý Slovák a hledal dále.

Avšak i mnohé události historické, nehistorické, všelijaké vady a nedostatky škádlivým sousedům vítanou bývají příležitost. Počenským ženám nelíbí se Dřínoví, že tam není kostela:

To Dřínoví je škaredá dědina,
já bech tam nebela, debech nemosela:
só tam leďi jako žedi,
nemajó tam kostela!

Velmi negalantní písničku složili chasníci Ježovští na Kyjovsku na děvčata ze sousední Skalky:

Ta Skalecká dědina
dyby radši nebyla:
tam sú dívky jak jalůvky,
mají křivé kolena;
možú se z nich dělat saňky,
vozit na nich Ježovjanky!

V Korduli u Rouchovan prý „pečó chlib na jedný straně,“ protože ta osada postavena jest jedním řádkem.

Ani přílišný pokrok v novověké kultuře není všude vhod. Ve Skrejích na Bystřicku stěžoval si mi nádenník do sousedních Horáků, že prý „ti Huráce só takovy putvure; vuni nám všecke sedláke kazijó, říkají him ‚pantáto‘, ‚paňmámo‘, a dež mo včel řekno ‚stréčko‘, jož ani nepuděkoje.“

Sejdeli se dvoje proceství na pouti, kterak je má panna Maria vyslyšeti, když každé něco jiného chce, ano na př. proceství hanácké zpívá: „Dé, matičko“ (požehnaní . . .) a slovácké jako na schvál do toho vpadá: „Nedaj, matko“ (zahynúti)?

Dobrosrdečná povaha i flegmatická poněkud letora Hanáků zavdala sousedům příčinu a námět k hojným humoristickým pohádkám a žertovným anekdotám, v nichž Hanák mívá úlohu ne přílišného právě chytráka. Tak slyšel prý kdysi Hanák cosi o tom, že by byla řeč slovenská jiná než hanácká. Sešed se kdesi se Slovákem, jal se ho dotazovati na zvukoslovné rozdíly slovenštiny od hanáčtiny, řka: „Jak o vás kokačke kokajó?“ — „Jak by kukaly?“ praví Slovák: „kuku!“ — „O nás taky koko,“ na to Hanák: „koko jako koko“ a byl nezvratně o tom přesvědčen, že Slováci právě tak mluví jako Hanáci.

Hanáci nebývali velikými milovníky stromu ovocného. Nejoblíbenějším jejich stromem bývala vrba, od sousedů hanáckou palmou zvaná, kterouž jmenovitě návší podél potoka a vlhká pastvíška vysazovali. Humor sousedů slováckých, který v těch věcech rád nadsazuje do hyperbolí, líčil věc tak, jako by Hanáci ani ovoce jakživi neviděli, znajíce

jeho jména a podobu jen dle doslechu. Spolknuv tedy kdysi hanácký klučina dle svého domnění „trnku“ (švestku), o níž nevěděl, nežli že je černá, chtěje se jistoty dobrati, bylali to skutečně „trnka,“ tázal se táty: „Tatičko, majó trnke nohe?“ — „A kde be trnke nohe vzale?“ na to zkušenější táta. „To sem snědl brněála“ (*geotrupes stercorarius*), odplivnul si chlapec.

Horáci zase, kteří bývali pyšní svým pěkným lmem proti hanáckým konopím, vypravují o dvanácti Hanácích, kteříž si vyšli na zkušenou do jejich hor. Jdouce polem došli dlouhého záhonu lnu, an právě kvetl. Nemyslíce jinak, nežli že by modrá hladina lněná byla tůň mořskou, odhodlali se přeplovati přes ni. Dostavše se na „druhý břeh“, počítali se, neutonullí snad některý z nich v hlubosti mořské. A skutečně vůdce počítaje a opět počítaje dopočítal se jenom jedenácti, poněvadž sebe počítati zapomněl. Tedy rozestoupivše se plovali nazpět, aby našli nešťastného druhu. Zatím lidé na poli, vidouce, co se děje s jejich lmem, sběhli se na milé plavce a odvedli je do přístavu bezpečnosti.

Mocnější nežli mezi sousedy vesnickými bývala protiva mezi měšťáky a sousedními venkovany. Sedlák byl měšťákoví chámem, pazourem, hřbetem a p., a sedláci navzájem posmívali se pánům měšťákům z jejich žebrácké pýchy: „Kde je váš pán?“ — „Ja, šel mezi chámy na zemáky!“ vykládaly prý si měšťanky. Nebo: „Hdě idětě, pani matko?“ — „Do jatky pro tělaci kolenko, čert nam doněs hosti.“

Nejprudším býval ovšem tento sousedský antagonismus mezi mladou chasou, podněcován jsa tu žárlivostí. Na Hané, přišelli chasník do cizí dědiny za nevěstou, domácí chasníci přivázali mu sáhovou žerď na rozpražené ruce a hnali ho postrkem domů. U muziky přespolním dívkám domácí děvčata ze žárlivosti povápňovala „liščáky“ (černé sukně vyleštěné), když se vyšly vychladit.

Že pak ovšem i ta drobná čeládka třeba bez zvláštního návodu v tomto lokálním patriotismu prospívá, rozumí se samo sebou. Příležitost k tomu naskytuje se jmenovitě na pastvě, odkud pasáci sousedních dědin na sebe pokřikují. Tak posmívají se pasáci z Rozstání a Drahan Kuliřovským z horáckých délek: „Kuliřovščí, koza břeščí! Déte jí sláme! — Dež jí nemáme! — Déte jí chvojí! — Dež nám nedojí!“

Když se děvčata na smrtnou neděli do vsi s „novým létem“ vracejí, tu prozpěvující výslovně sv. Jiří prosí, aby toliko jim po věnečku dal, ne však jejich sousedkám:

Svatý Jiří jede k nám,
po věnečku veze nám,
nám, nám, tem Počenským pannám,
ne, ne tem Teteckým žabám.

A to proto, že: „ty Počensky panny vesele zpívají, ty Tetecky žaby pod mostem škrkají.“